

DOI: <httpS://doi.org/10.37075/AIR.2021.03.04>

ТЕРМИНЪТ „ФИДУЦИЯ“ И РАЗЛИЧНИТЕ ФОРМИ НА ИНСТИТУТА В РИМСКОТО ПРАВО

THE TERM „FIDUCIA“ AND THE VARIOUS FORMS OF THE INSTITUTE IN ROMAN LAW

Генка Мозжухина¹

SUMMARY

The term „fiducia“ was discovered relatively early in the history of law, dating back to the archaic period of Roman law. It is formed around certain social practices with a formal, transferable element, and an informal agreement for the return of a certain thing or right or a set of things between private individuals or public communities. Gradually, in the course of historical development, the fiducia also acquired an independent legal protection, applicable to a wide range of relations in civil law: personal, family, inheritance and obligation.

KEY WORDS

Fiducia; Roman Law

---

¹ Генка Мозжухина, доктор по право, асистент към катедра „Международно право и право на Европейския съюз“, Юридически факултет, УНСС, genkafm@gmail.com (Ghenka Mozzhuhina, Doctor of Laws, Assist. Prof. at the Department of „International Law and Law of the European Union“, Faculty of Law, UNWE, genkafm@gmail.com). Публикацията съдържа резултати от изследване, финансирано със средства от целева субсидия за НИД на УНСС по договор № НИД НИ – 1/2021.

ТЕРМИНЪТ „ФИДУЦИЯ“ И ОТРАЖЕНИЕТО МУ В ПРАВНИТЕ ИЗВОРИ

Терминът и институтът на фидуцията са били широко разпространени в републиканската епоха и класическото римско право, като класическите юристи са ги прилагали съвместно с други сходни по икономическата си насоченост институти. В това число бихме могли да добавим залога и сродната му ипотека, депозита, комодата, както и някои модификации на договора за покупко-продажба. В Юстиниановата компилация обаче се е приел подход на заместване на наименованието фидуция с това на по-модерните институти от времето на ранната класика, което създава известни затруднения при изследването на свързаните с нея текстове. Въпреки това нейното присъствие е ясно открито в изворите.

Етимологически думата *фидуция* по своя произход е свързана с латинската *fides*, която означава „*доверие, спазване на обещанието*“² и е един от източниците на по-късно развитата се „*добросъвестност*“ (*bona fides*)³. Съвременното право познава т.нар. фидуциарни сделки, чието наименование е отражение и носи в себе си разбирането за най-характерната им особеност – доверието. Последното е основен мотив за сключването им и „не показва просто качеството на субекта, с когото се договаря, както при сделките *intuitu personae*, а е същността на отношението“⁴. Затова понякога в литературата те се наричат „*доверени*“, „*доверителни*“ или „*сделки на доверие*“⁵. Термините, използвани

² Фидуцията има и самостоятелно значение на гаранция. Това значение обаче е свързано само с един от видовете фидуция в юридически смисъл в римското право – тази за обезпечение. Във всички други нейни форми на преден план стои доверието (*fides*), което е основен мотив за осъществяването на този тип правни връзки – фидуциарните.

³ За връзката между *fides* и *bona fides* и тяхното историческо развитие вж. заедно с цитираната литература К. Танев. *Fides и bona fides* като правни конструкти през Античността и модерността. Кратък преглед на историческото развитие. *Сборник с доклади от докторантско училище по право на тема „Добросъвестността като норма и принцип на правомерно поведение в съвременното право – генезис, развитие, проблеми и перспективи*. София, ИК – УНСС, 2022, с. 29 – 54.

⁴ G. Diurni. *Fides e fiducia nel dibattito attuale. Historia et ius. Rivista di storia giuridica dell'età medievale e moderna* 5 (2014), p. 4.

⁵ В. Ганев. *Учебник по обща теория на правото. Част I*. София, ДФ „7М График“, 1990, с. 316; О. С. Иоффе, и В. А. Мусин, и Е. А. Поссе, и А. Г. Потюков, и др. *Советское гражданское право. Учебник. Т. I*. Ленинград, Изд-во Ленингр. ун-та, 1971, с. 166, цит. по Кр. Цончев. *Симулацията в гражданското право*. Софи-Р, 2001, с. 186; В. Таджер. *Гражданско право на НРБ – Обща част. Дял II*. София, Софи-Р,

за означаване на страните по една такава сделка, също са свързани с думата за доверие. Едната страна е наречена фидуциант, а другата – фидуциар. Фидуциантът означава лицето, което се доверява, което дава вярата си. Фидуциарът, съответно, е лицето, което получава доверието.

Изучаването на римскоправния институт на фидуцията е затруднен предимно от две обстоятелства, за които трябва да се държи сметка при работата с текстовете – съпадението на наименованието с думата за доверие и съмненията за интерполации в класическите текстове.

От една страна наименованието на термина съвпада с общоупотребимата дума за доверие в латинския език – *fiducia*. Последната не е продукт на правната мисъл на римските юристи и не е означение единствено на правното понятие фидуция. От тази гледна точка не всички текстове, които говорят за фидуция, макар и да са юридически, са свързани с института. Затова от особено значение е контекстът на всеки един от тях. От друга, множеството съмнения за т.нар. интерполации понякога създават неяснота за съдържанието на института. За да се преодолее това затруднение, трябва да бъде проведен задълбочен анализ на правния текст, който дори на пръв поглед може да изглежда като неотнормим до фидуцията.

Проблемът при интерполацията се състои в това, че понякога в текстовете, свързани в своя оригинален вариант с фидуцията, терминът за нейното означаване е бил заменян с понятие за друг близък по своя ефект институт, но твърде различен от нея по структурата и правния си характер. Понякога тези изменения се отнасят до случайни грешки при преписването, т.е. при съставянето на източниците, с които разполагаме. Друг път става въпрос за съзнателна политика на компилаторите, които са отразявали в работата си имперската идеология в това отношение. Сведения за това откриваме в Конституцията на императора за съставянето на Дигеста (*Iust. Deo auctore, I ...in unum codicem congregatae et omni superuacua similitudine et iniquissima discordia absolutae uniuersis hominibus promptum suae sinceritatis praebeant praesidium*)⁶.

Голяма част от реконструкцията на римскоправните институти романистите правят на базата на запазените текстове на юристи от класическия период на римското право, които са включени в „Дигестите или Пандектите“ (*Digesta seu Pandecta*) на император Юстиниан I. По-

---

2001, с. 407; И. Новицкий. *Римское частное право*. Москва, Юриспруденция, 2000, с. 275.

⁶ В единен кодекс и щом всички излишни повторения и несправедливи противоречия са решени, на всички хора, разкривайки тяхната ненакърнимост, ще се представят за защита.

ради отдалечеността във времето и променените обществени и правни отношения някои от институтите, познати на класическите юристи, тогава вече са загубили значението си и не са се употребявали. Затова компилаторите заменяли термините за тях с такива, употребявани за други, актуални за тях конструкции.

Тук конкретно в голяма част от текстовете думата *fiducia* е била заместена основно с термина *pignus*, който означавал познатия по това време залог⁷. Поради различните правни характеристики и последици на двата института, замяната на едната с другата дума довежда до объркване при четенето и тълкуването на текстовете. Основната разлика между тях е, че докато при фидуцията е имало прехвърляне на правото на собственост, то при залога последното се е запазвало за длъжника по договора за заем, а кредиторът е получавал само владението върху заложеното имущество.

В друга част от текстовете терминът фидуция е бил заменян с понятията на новите институти „депозит“ (*depositum*) и „комодат“ – заем за послужване (*commodatum*). И при тях както при залога, основната и твърде съществена разлика с фидуцията е, че там липсва прехвърлителният акт, характерен за нея.

Въпреки интерполациите обаче, текстовете, достъпни предимно в Дигестите и Кодекса, дават основа за описание на класическото съдържание на фидуцията в римското право.

ИНСТИТУТЪТ НА РИМСКОПРАВНАТА ФИДУЦИЯ

Римският юрист Гай (II в. сл. Хр.) не включва фидуцията в схемата на контрактите като източник на облигационни отношения, която дава в книга трета от своите „Институции“, при все че тя няма изчерпателен, а само примерен характер. Без съмнение, тъй като е доброволно съглашение между страните, тя не може да се отнесе и към групата на деликтите. Не носи и характеристиките на квазиконтрактите и квазиделиктите. Затова в литературата се срещат становища, че фидуцията в

---

⁷ Според Уигмор интерполацията на фидуцията е била с ипотеката, тъй като се прилагала предимно за недвижимите имоти и фидуциантът също е имал възможност да запази за себе си владението върху вещта. J. H. Wigmore. *The Pledge-Mortgage Idea in Roman Law: A Revolutionary Interpretation*. *ILR* 36 (1941), p. 371, цит. по R. Goebel, *Reconstructing the Roman Law of Real Security*. *Tulane Law Review* 36, 29 (1961 – 1962), p. 30 – 31, [online] <https://core.ac.uk/download/pdf/144229095.pdf> [access 20.09.2023].

римското право има особен характер⁸, че представлява *unicum*⁹ в системата на източниците на облигационни отношения.

По своята същност като правен институт фидуцията имала структура, която включвала два основни елемента, без кумулативното наличие на които правната връзка няма да има характера на фидуция. От една страна това е прехвърлянето на правото, което се осъществявало чрез актовете на манципацията или на съдебната процедура *in iure cessio*¹⁰. Освен че прехвърля правото обаче, фидуциантът извършва това с доверителен акт към фидуциара, т.е. прехвърля правото не само с цел отчуждаване, а го прави „на доверие“ (*in fidem*)¹¹. С оглед правната си характеристика тази уговорка се означава в романистичната литература с термина „фидуциарен пакт“ (*pactum fiduciae*).

Необходимо е да се отбележи, че случаите, в които римските юристи използвали термина „фидуция“ (*fiducia*), не са еднозначни и могат да се обособят най-общо в две групи, които характеризират института – фидуция в тесен и фидуция в широк смисъл.

Към фидуцията в **тесен смисъл** могат да се отнесат всички случаи, при които тя е служела за обозначаване на правни връзки, при които

⁸ W. W. Buckland. *Elementary principles of the Roman private law*. Cambridge, University Press, 1912, p. 235.

⁹ N. Bellocci. *La struttura della fiducia. II. Riflessioni intorno alla forma del negozio dall'epoca classica del diritto romano*. Napoli, Jovene, 1983, p. 124.

¹⁰ Гай (*Gai.* 2.59) свидетелства, че извършването на фидуция е било възможно чрез акта на манципацията или на *in iure cessio* – ... *nam qui rem alicui fiduciae causa mancipio dedit vel in iure cesserit...*(... понеже който е дал в манципиум или е прехвърлил пред магистрат вещь на някого на основание фидуция...). Манципацията е представлявала ритуал, при който „даващият манципиум“ (*mancipium dans*) прехвърлял на „получаващия манципиум“ (*mancipium accipens*) господството върху вещта в присъствието на петима свидетели, пълнолетни римски граждани, и везномарец. Още в най-ранните времена манципацията е форма на легитимно прехвърляне на господство, например ритуалът при вземането на фламиниите. Терминът, който е използван при определянето, е звучал буквално така – „взимал“ го е, „*capiebat*“ (*Gell.* 1.12.15; *Liv.* 27.8.6). Тази процедура се извършала пред събраните комиции (*comitia calata*) чрез адрогационна процедура (*adrogatio*), в която разпитването се водело от главния понтифекс, без обаче вземаният за жрец на Юпитер да е претърпявал загуба на гражданския си статус (*capitis deminutio*), *Gai.* 3.114. Това всъщност посочва и пряката връзка на фидуцията с най-древните институти на архаичното право в коемпцията със съпруг и с настойник. Съдебната процедура за прехвърляне на собствеността (*in iure cessio*) се изразявала в привиден процес пред магистрата. В качеството на ищец в този процес се явявал купувачът, който заявявал, че вещьта е негова. Ответникът (продавачът по договора за продажба) замълчавал или изрично се съгласявал с твърдението на ищеца и така собствеността се считала за прехвърлена.

¹¹ Bellocci (1983), p. 259.

желанието на страните е било прехвърлянето и последващото обратно връщане на дадено право (най-често това е било право на собственост)¹². Структурата на тези отношения се е състояла от два акта – прехвърлянето на правото, от една страна и от друга – уговорката за обратното му връщане в един по-късен момент, обусловен или от определен срок, или от събъждането на бъдещо събитие. В този смисъл фидуцията е имала и едно още по-конкретно значение – когато с нея се обозначавала самата уговорка за връщане на правото. Най-често в този последен случай думата *fiducia* се е явявала в израза *actum fiduciae*.

Не всички отношения, които са означавани с термина *fiducia* обаче са имали описаната по-горе структура. По този начин са се наричали също и всички онези отношения, чийто източник на задължение е доверието между страните. Текстове на римските юристи, които се отнасят до тях, засягат използването на „иска по фидуцията“ (*actio fiduciae*), но не казват, че задължението е фидуциарно¹³. Затова, включвайки ги в групата на фидуциарните отношения, трябва да се говори за **фидуция в широк смисъл**¹⁴. Целите, за чието постигане са се сключвали тези сделки, са варирали, но във всички случаи са били различни от типичната фидуциарна цел – прехвърленото право да бъде върнато обратно. Въпреки това може да се приеме, че всички те спадат към един общ род – този на фидуциарните сделки¹⁵.

ФОРМИ НА ПРИЛОЖЕНИЕ НА ФИДУЦИЯТА В РИМСКОТО ПРАВО

В римското право фидуцията била приложима за реализирането на различни цели. Въпреки тяхното разнообразие нейната структура оставала една и съща – извършването на прехвърлителен акт (с манципация или чрез особена съдебна процедура, *in iure cessio*), към който се прибавял фидуциарният пакт с уговорката за обратно връщане на правото. За обозначаването и разкриването на целта, заради която била сключена конкретната фидуциарна сделка, служела нейната кауза¹⁶.

¹² Към тази група спадат *fiducia cum amico*, *fiducia cum creditore*. Към нея може да се отнесе и институтът на *fideicommissum*.

¹³ Belloci (1983), p. 90.

¹⁴ Belloci (1983), p. 114.

¹⁵ Belloci (1983), p. 129.

¹⁶ Подробно за *fiduciae causa* в римското право вж. P. Marra. *Fiduciae causa*. Università degli studi Magna Graecia di Catanzaro, Wolters Kluwer, Cedam, 2018.

Каузата или основанието на фидуцията не била една единствена¹⁷. Това се обяснява с нейната комплексна структура. И двата елемента, от които е съставена фидуцията, имат свои самостоятелни основания. Така каузата на прехвърлителния акт е фидуциарното отчуждаване на собствеността, т.е. временно правото да бъде прехвърлено от патримониума на фидуцианта в този на фидуциара. Тази кауза е наречена „**с основание за фидуция**“ (*fiduciae causa*), с други думи – на временно доверително основание, и се е съдържала в текста на самата манципация¹⁸.

От друга страна, конкретната цел прехвърлянето на правото да бъде извършено именно с фидуциарна кауза се е съдържала в прибавения към прехвърлителния акт „фидуциарен пакт“ (*pactum fiduciae*)¹⁹. Тази конкретна цел за всяка една фидуциарна сделка била различна. Заради това разнообразие от цели фидуцията в римското право била приложима и намирала израз в различни клонове на частното право. В личното и семейното право фидуцията се сключвала с цел „освобождаване от робство“ (*fiducia manumissionis causa*) или пък, за да може жената да завещава, както и за да се освободи от настояничество – „коемпция“²⁰ с фидуциарна цел“ (*coemptio fiduciae causa*). В областта на наследственото право се извършвала „фидуция по повод на смърт“ (*fiducia mortis causa*), при т.нар. „фидеикомиси“ (*fideicommissa*), а в облигационното право целите били основно две – „за обезпечение“ (при *fiducia cum creditore*) и „за управление“ (при *fiducia cum amico*).

Погледнато през призмата на разделянето на фидуцията на такава в тесен смисъл, при която желанието на страните е след първоначалното прехвърляне на правото на собственост то да бъде върнато обратно, и на такава в широк смисъл, към която могат да се отнесат всички отношения в римското право, основани на доверието и към които е приложима акцията по фидуцията, би могло да се каже, че единствено фидуцията в областта на облигационното право в двете нейни основни форми е спадала към фидуцията в тесен смисъл.

¹⁷ P. Lambrini. Le cause del negozio fiduciario. I. Piro (a cura di). *Scritti per Alessandro Corbino*. V. 4. Tricase, Libellula, 2016, p. 220.

¹⁸ Lambrini (2016), p. 215.

¹⁹ P. Lambrini. Il negozio fiduciario e la sua causa. M. L. Biccari (a cura di). *Fiducia, trusts, affidamenti – un percorso storico-comparatistico. Studi Urbinati di scienze giuridiche, politiche ed economiche* 83, A-66 (2015), pp. 35 – 49.

²⁰ От лат. *co-emptio* – взаимна покупка.

Изброените конкретни цели на фидуцията в римското право както и техният характер позволяват да се разгледа и обособи приложението на този институт в различните клонове на римското частно право.

ПРИЛОЖЕНИЕ НА ФИДУЦИЯТА В ЛИЧНОТО И СЕМЕЙНОТО ПРАВО

Един от случаите в римското право, за който се приема, че е спадал към фидуциарните сделки, е фидуцията, извършвана с цел да бъде освободен роб.

Освобождаването на роб е могло да се извърши основно по три начина²¹. Единият от тях е чрез привиден процес, в който участвали като страни досегашният господар на роба и едно трето, подсигулено от господаря лице, което заявявало, че робът е свободен. След като господарят изрично се съгласявал с това или пък замълчавал, се смятало, че робът е свободен. Другият начин бил при ценза – чрез вписването на роба в списъка на свободните, когато на всеки пет години било извършвано преброяване в Рим.

Често обаче господарите са освобождавали роби със своите завещания. Структурата на този акт не е идентична с разгледаната и характерна за типичните фидуциарни сделки. Със завещателното си разпореждане господарят правел своя наследник собственик на роба. Заедно с това вменявал задължение за наследника си да освободи роба след неговата смърт или след определен период от време. Отклонението тук от нормалната фидуциарна сделка може да се наблюдава преди всичко във втория елемент – уговорката за обратно връщане. Дори и да се приеме, че със завещанието е извършен първият акт на прехвърляне на собственост от наследодателя като фидуциант към наследника като фидуциар, то липсва като елемент пактът, по силата на който фидуциарът да се задължи. От друга страна, ако в общия случай при фидуцията резултатът е обратното прехвърляне на правото, то при фидуцията с цел освобождение това е „даването на гражданство“ (*datio civitatis*)²². Въпреки различията може да се каже, че това, което доближава този акт на освобождение на роб до фидуцията, за да бъде наречен „фидуция с цел освобождение“ (*fiducia manumissionis causa*), е голямото значение на доверието между страните, каквото е то и при типичните фидуциарни сделки. Завещателят е трябвало да завещае роба на лице,

---

²¹ М. Андреев. *Римско частно право. Пето издание*. София, Софи-Р, 1993, с. 160.

²² Buckland (1912), p. 23.

на което има достатъчно доверие, че ще изпълни неговото желание след смъртта му.

Друга форма на фидуцията в материята на личното и семейното римско право е т.нар. „фидуциарна коемпция“ (*coemptio fiduciaria*) или „коемпция на основание фидуция“ (*coemptio fiduciae causa*). Коемпцията представлява привидна покупко-продажба и била един от способите, чрез които жената попадала под „властта“ (*manus*) на мъжа²³. Свидетелствата на Гай сочат, че основанията за сключването ѝ били главно две. Преди всичко коемпцията се извършвала „с цел сключване на брак“ (*matrimonii causa*). Освен това тя могла да се извърши и „на основание на фидуция“ (*fiduciae causa*). Целите, които страните преследвали с последната, били, от една страна, жената да придобие завещателна способност, а от друга, да промени назначения ѝ настойник²⁴.

До постановения по питане на император Адриан (117 – 138 г.) сенатусконсулт, когато всички жени получили правото да завещават, завещателната им способност била ограничена. За да осъществят такива актове, те трябвало да извършат коемпция с лице, на което имат достатъчно доверие, защото то трябвало повторно да ги манципира (като извърши привидна покупко-продажба).

Според римското право жените (независимо от възрастта си и от това дали са били подвластни или не) трябвало да имат настойник, с чието съдействие могли да сключват сделки. Когато жената искала да смени назначения ѝ настойник, тя също трябвало да прибегне до конструкцията на коемпция на основание фидуция. При нея чрез коемпцията жената прехвърляла властта на настоящия си настойник към друго лице, избрано от нея. Тази структура на коемпцията изисквала единият участник задължително да бъде настоящият настойник, който разполагал с правата, които жената искала да прекрати²⁵. След извършената

²³ *Gai. 1.113 Coemptione vero in manum conveniunt per mancipationem, id est per quandam imaginariam venditionem: Nam adhibitis non minus quam V testibus civibus Romanis puberibus, item libripende, emit vir mulierem, cuius in manum convenit.* (При коемпцията се е попадало под манус чрез манципация, т.е. чрез някаква привидна продажба, защото пред не по-малко от пет свидетели и пред везномерец жената е купувала този, под чийто манус е попадала, и той – жената: К. Танев. *Римско частно право. Помагало за семинарни занятия*. София, Стопанство, 2009, с. 27).

²⁴ *Gai. 1.115 Quod est tale: Si qua velit quos habet tutores deponere et alium nancisci...* (Тази (коемпция) е такава (на основание на фидуция), ако някоя иска да се откаже от настойниците, които има, и да придобие други...); *Gai. 1.115a Olim etiam testamenti faciendi gratia fiduciaria fiebat coemptio...* (Освен това едно време е съществувала фидуциарна коемпция, за да може да се направи завещание...).

²⁵ Buckland (1912), p. 33 – 34.

коемпция коемпторът (купувачът по привидната продажба) манципирал (прехвърлял) жената на посочено от нея лице, което я освобождавало и така ставало неин настойник.

Посочените форми на фидуция в личното и семейното право, поради особеностите си характер и структура, при която липсва обратното връщане на прехвърленото право, могат да се отнесат към фидуцията в широк смисъл. От друга страна, отношенията, които са налагали тяхното извършване, са присъщи конкретно на римското общество. Това обусловило отпадането по-късно на тези форми на фидуция и неприложението им, включително и днес.

За разлика от тях, фидуцията, която била приложима в наследственото право, е запазила за дълъг период от време действието си, за да бъде забранена за първи път в Наполеоновия кодекс от 1804 г.²⁶

ПРИЛОЖЕНИЕ НА ФИДУЦИЯТА В НАСЛЕДСТВЕНОТО ПРАВО

В областта на наследственото римско право приложението на фидуцията се открива при т.нар. „фидеикомиси“ (*fideicommissa*)²⁷. Това била „фидуция по повод на смърт“ (*fiducia mortis causa*), използвана с дарствена цел. При нея подобно на съвременния тръст участвали три страни – фидуциант, фидуциар и фидеикомисар или бенефициер. С фидеикомиса, който могъл да се включи в завещание, в допълнение към завещание или да се установи устно, както е било по времето на император Юстиниан²⁸, едно лице (фидуциант) отправяло искане към свой наследник (фидуциар) да прехвърли имуществото му или част от него на трето лице (фидеикомисар или бенефициер).

Фидеикомисите се отличават от типичните фидуциарни сделки в няколко насоки. В резултат на тази конструкция фидуциарът ставал собственик на имуществото само временно – така, както при всички други форми на фидуцията. Докато обаче обичайно прехвърлянето се извършвало чрез манципация или по съдебен път, тук това ставало по силата на наследяването. От друга страна, тъй като наследникът разбирал за изразената от наследодателя воля едва след неговата смърт (в

---

²⁶ W. Burdick. *The principles of Roman law and their relation to modern law*. Rochester-New York, „The lawyers co-operative publishing Co”, 1938, p. 625.

²⁷ Етимологически думата *fideicommissum* произлиза от латинските *fides* – доверие, и *committo* – поверявам, т.е. в превод терминът означава „поверено на доверие“.

²⁸ Burdick (1938), p. 620.

случаите, когато фидеикомисът бил включен в завещание или в допълнение към него), липсвала и фидуциарната уговорка във формата на пакт, по силата на който фидуциарът да се задължи да изпълни тази воля. На следващо място (за разлика от общия случай на типичните фидуциарни отношения) при фидеикомисите липсвал и елементът на обратното връщане на правото. В този смисъл се наблюдава отклонение от формулата „**дава манципиум, за да му се реманципира**“ (*mancipio dedit, ut sibi remancipetur*). Тази фидуциарна уговорка тук се открива във видоизменен вариант, в който правото трябва да бъде прехвърлено на трето лице, различно от фидуцианта. Така реално се постигало заместване на един наследник с друг. Освен това за третото лице, фидеикомисар, не се отнасяли ограниченията относно наследяването по завещание. Следователно дори и лице, което е изключено от кръга на наследниците по завещание, можело да получи имущество по силата на фидеикомиса.

Друго отклонение на фидеикомисите е, че за дълъг период от време изпълнението на волята на фидуцианта не е било гарантирано с никаква правна принуда. Фидуциарът бил само морално, но не и юридически задължен да прехвърли правото на фидеикомисаря²⁹. При тази форма

²⁹ За първи път император Юлий Август придал на фидеикомисите юридическа сила. Той овластил консулите (а впоследствие били назначени и специални фидеикомисарни претори) да постановяват принудително изпълнение на поетите с фидеикомисите задължения – Вж. Burdick (1938), p. 621; W. Waldstein. *Saggi sul diritto non scritto*. Padova, Cedam, 2002, p. 32. Източникът за тази информация се намира в Юстиниановите „Институции“: I. 2.23.1 *Sciendum itaque est, omnia fideicommissa primis temporibus infirma esse quia nemo invitatus cogebatur praestare id de quo rogatus erat: quibus enim non poterant hereditates vel legata relinquere, si relinquebant, fidei committebant eorum qui capere ex testamento poterant: et ideo fideicommissa appellata sunt, quia nullo vinculo iuris, sed tantum pudore eorum qui rogabantur, continebantur. postea primus divus Augustus semel iterumque gratia personarum motus, vel quia per ipsius salutem rogatus quis diceretur, aut ob insignem quorundam perfidiam iussit consulibus auctoritatem suam interponere. quod, quia iustum videbatur et populare erat, paulatim conversum est in adsiduam iurisdictionem: tantusque favor eorum factus est, ut paulatim etiam praetor proprius crearetur, qui fideicommissis ius diceret, quem fideicommissarium appellabant* (трябва да се знае, че първоначално всички фидеикомиси са били слаби, понеже никой нежелаещ не е могъл да бъде принуден да изпълни това, за което е бил помолен: понеже ако някой остави нещо на някого, на когото не може да оставя по наследство или легат, го е поверявал на доверие на друг, който можел да получава по завещание: поради това са наречени фидеикомиси, понеже не са съдържали никаква правна задължителност, а само чувство за чест, за което са били помолени. След това се казва, че Божествения Август, подбуден няколко пъти заради хората, или помолен заради самото благоденствие, или заради коварството на някои, заповядал на консулите да приложат своята власт. Това, бидейки нещо закон-

на фидуция *actio fiduciae* не е била приложима³⁰. Дори и след като по времето на Август фидеикомисите стават задължителни, средството за защита, в случай на отказ на наследника да прехвърли правото, било единствено възможността фидеикомисарят да поиска от претора да нареди на този наследник да прехвърли собствеността³¹. Отделен иск не бил предвиден.

Въпреки посочените различия от структурата на типичните фидуциарни сделки, фидеикомисите също били част от фидуцията в широк смисъл. Обединяващият елемент се открива отново в доверието между страните, както и във временния характер на собствеността на фидуциара.

Поради обичайноправната си природа и функциите, които изпълнявали в наследствените отношения, фидеикомисите продължили да се прилагат дълъг период от време, включително и през Средновековието. Този начин за заместване на един наследник, който в случая играел ролята на фидуциар, с друг – фидеикомисар, бил забранен с Наполеоновия кодекс от 1804 г. Тази забрана е въведена и в гражданските кодекси на голяма част от държавите в Европа, включително и в България с чл. 21, ал. 2 от Закона за наследството.

ПРИЛОЖЕНИЕ НА ФИДУЦИЯТА В ОБЛИГАЦИОННОТО ПРАВО

Характерната за фидуцията структура с двата си съществени елемента – прехвърлянето на правото и поемането на задължението за обратното му връщане, се наблюдавала преди всичко при приложението ѝ в областта на облигационното право. При тези отношения фидуцията се извършвала в две форми – *fiducia cum creditore* и *fiducia cum amico*. Първата се сключвала с кредитор, а втората – с приятел, откъдето произлизат и наименованията им.

Изворовият материал, свързан с фидуцията с приятел, е оскъден. Един от основните текстове, който дава сведения за нея, е от Гай, „Ин-

---

но и полезно, малко по малко се превърнало в постоянна юрисдикция: и добила толкова голямо одобрение на хората, че малко по малко преторът лично се избрал за този, който да дава правото по фидеикомисите, заради което били наречени фидеикомисари.).

³⁰ Смята се, че тази акция не е била приложима в случаите, отнасящи се до личното право, където средството за защита е била единствено принудата от претора: Buckland (1912), p. 97.

³¹ Burdick (1938), p. 624.

ституции“, Книга II, свързана с материята за вещите (*Gai. 2.60*)³². Там юристът, като разглежда възможността за прилагане на специалната придобивна давност – узурецепция, споменава за тази конструкция. При нея фидуциантът е договарял със свой приятел, на когото е прехвърлял временно правото си на собственост върху дадено имущество. По силата на фидуциарната уговорка приятелят се задължавал да пази и да се грижи за прехвърленото му имущество и при поискване от страна на фидуцианта – да го върне обратно³³.

Това, което отличава тази форма на фидуция от сключваната с кредитор, е целта, с оглед на която се извършвала. В този случай се търсела защитата на интереса на фидуцианта от запазване на собствеността му³⁴. Често този тип фидуция се прилагала в случаите, когато едно лице заминавало за дълъг период от време. Фидуцията била начинът това лице да остави имуществото си в ръцете на доверен приятел, на когото пък да бъдат прехвърлени права в максимален обем, за да ги упражни, когато се наложи.

В областта на облигационното право фидуцията се прилагала също така при обезпеченията на вземания. В този случай тя се сключвала с кредитора по главното задължение. Фидуцията с кредитор представлявала вероятно най-древният вид вещно обезпечение. Вземането, което се обезпечавало, било парично, определено, възникнало или бъдещо³⁵.

На фона на преобладаващите интерполирани текстове от Дигестите, свързани с фидуцията, през 1867 г. в Андалусия е открита бронзова

³² *Gai. 2.60 Sed cum fiducia contrahitur aut cum creditore pignoris iure aut cum amico, quo tutius nostrae res apud eum essent, si quidem cum amico contracta sit fiducia, sane omni modo conpetit usureceptio; si vero cum creditore, soluta quidem pecunia omni modo conpetit, nondum vero soluta ita demum conpetit, si neque conduxerit eam rem a creditore debitor neque precario rogaverit, ut eam rem possidere liceret; quo casu lucrativa usucapio conpetit* (Но когато сключват фидуция или с кредитор по правото на залога, или с приятел, понеже за по-сигурно нашата вещь е при него, ако именно с приятел е сключена фидуцията, по-правилно е, че във всички случаи може да му се противопостави узурецепцията, ако обаче е с кредитор, във всички случаи, когато са заплатени парите, може да му се противопостави, а ако не са били платени, не може да се противопостави докато не се плати, ако длъжникът нито е наел тази вещь от кредитора, нито я е поискал в прекарий, за да може да се позволи да започне да владее, в който случай се противопоставя обогатителната узупация).

³³ F. Bertoldi. *Il negozio fiduciario nel diritto romano classico*. Modena, Mucchi Editore, 2012, p. 115.

³⁴ Bertoldi (2012), p. 115.

³⁵ Bertoldi (2012), p. 61.

плоча с т.нар. „Формула Бетика“ (*Formula Baetica*³⁶), датирана от началото на Империята (I – II в.). Върху нея без интерполации е написан текст на договор, по силата на който фидуциарно се прехвърля собственост с цел да бъде гарантирано вземането на кредитора³⁷.

За да гарантира задължението си, длъжникът имал два варианта за извършване на фидуция. Те се различавали според това какви права прехвърлял на кредитора. В единия случай фидуциантът прехвърлял на фидуциара както правото на собственост върху вещта, така и владението върху същата. В другия, длъжникът, макар да прехвърлял собствеността, със съгласието на кредитора си запазвал владението върху

³⁶ Dama L. Titi ser(uus) fundum Baianum, qui est in agro qui | Veneriensis uocatur, pago Olbensi, uti optumus maxumusq(ue) | esset, (sestertio) n(ummo) I et hominem Midam (sestertio) n(ummo) I fidi fiduciae causa man|cipio accepit ab L. Baiano, libripende antest(ato). Adfines fundo | dixit L. Baianus L. Titium et C. Seium et populum et si quos dicere oportet. || Pactum comuentum factum est inter Damam L. Titi ser(uum) et L. Baian(ium), <uti> | quam pecuniam L. <Titius L.> Baian<i>o dedit dederit, credidit crediderit, ex | pensumue tulit tulerit, siue quid pro eo promisit promiserit, | sponondit <spononderit>, fideue quid sua esse iussit iusserit, usque eo is fundus | eaque mancipia fiducia<e> essent, donec ea omnis pecunia fides||ue persoluta L. Titi soluta liberataque esset; si pecunia sua qua|que die L. Titio h(eredi)ue eius data soluta non esset, tum uti eum | fundum eaque mancipia, siue quae mancipia ex is <<uellet>> L. Titi|us h(eres)ue eius uellet, ubi et quo die uellet, pecunia praesenti | uenderet; mancipio pluris (sestertio) n(ummo) I inuitus ne daret, neue sa||tis secundum mancipium daret, neue ut in ea uerba, quae in uer|ba satis s(ecundum) m(ancipium) dari solet, repromitteret, neue simplam neue || [duplam. – V. Arangio-Ruiz, Fontes iuris Romani antejustiniani, III, Firenze, 1943, pp. 295-297, n. 92, [online] https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Negotia/Bonanza_Arangio.htm [access 20.09.2023] (Дама, роб на Л. Тиций, получил за една монета от Л. Баяний на доверие с фидуциарна кауза собствеността на имот на Баяний, в състоянието, в което имотът е, който имот се намира в земя, наречена Венериензис, в област Олбензис, и за една монета – роба Мидас, в присъствието на везномерец. Л. Баяний посочил съседите на този имот: Л. Тиций, К. Севий, народа и ако трябва да се посочи някой друг. Между Дама, роб на Л. Тиций, и Л. Баян бил сключен пакт, дотогава този имот и тези манципни вещи (робите) да бъдат обект на фидуция, докато цялата сума, която Тиций дава или е дал на Баяний, заема или е заел, вписва или е вписал като дадени назаем, както и каквото обещава или е обещал, спондира или е спондирал, дава или е дал като гаранция на Л. Тиций, бъде изплатена и освободена. Ако дадените пари не бъдат върнати на Л. Тиций или на неговите наследници в който ден поиска, тогава Л. Тиций или неговите наследници могат във всеки момент, в който пожелаят, да продадат срещу пари в брой имота и манципните вещи в него, или които от манципните вещи пожелаят. При манципацията да не се дава повече от една монета, нито да се прави обещание за предаване на приходите от имота, нито с тези думи, с които продавачът дава гаранция срещу свикция, да се дава гаранция, нито за единичната, нито за двойната стойност на вещта).

³⁷ C. Longo. *Corso di diritto romano. La fiducia*. Milano, Giufrè, 1933, p. 10 – 12; Bertoldi (2012), p. 59 – 62.

вещта³⁸. По този начин фидуциантът започвал да държи вещта прекарно (до поискване)³⁹.

По силата на „фидуциарната уговорка“ (*pactum fiduciae*) в случай на погасяване на дълга по главното правоотношение, кредиторът фидуциар трябвало да върне обратно на фидуцианта собствеността върху вещта. През този период от време, в който вещта се намирала в негово владение, фидуциарът трябвало да я пази и да не я поврежда, а всички доходи, които извличал от нея, се приспадали от дължимите лихви по дълга на фидуцианта. В случай на направени подобрения по вещта, фидуциарът имал правото да иска разноските за това от фидуцианта, като стойността им била прибавяна към дълга⁴⁰. Освен това след въвеждането на исковете по фидуцията, кредиторът могъл да търси тези разноси от фидуцианта и чрез *actio fiduciae contraria*.

Макар в този случай фидуцията да изпълнявала функция на вещно обезпечение, тя не следвала вещта при нейното отчуждаване. Затова, ако кредиторът, противно на поетото по силата на фидуциарната уговорка задължение за прехвърляне обратно на собствеността, я прехвърлил на трето лице, последното придобивало вещта, свободна от фидуцията⁴¹, без задължението за връщане. Това било така и поради факта, че фидуциарният пакт имал единствено облигаторно действие между страните по фидуцията.

ВМЕСТО ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Периодът, до който просъществувала фидуцията в римското право, не се определя в литературата с категорична точност. Няма сведения за наличието на законодателен акт, по силата на който изрично да е отменена⁴². Смята се, че преустановяването на употребата ѝ вероятно е свързано с отпадането на способите за извършването ѝ – *mancipatio* и *in iure cessio*, което се случило в края на III в сл. Хр.⁴³

³⁸ Goebel (1961 – 1962), p. 1.

³⁹ W. W. Buckland. *A text-book of Roman law from Augustus to Justinianus*. Cambridge, Cambridge University press, 1921, p. 472.

⁴⁰ Buckland (1921), p. 472.

⁴¹ Buckland (1921), p. 472.

⁴² Bertoldi (2012), p. 203.

⁴³ M. Talamanca. *Istituzioni di diritto romano*. Milano, Dott. A. Giuffrè Editore, 1990, p. 479; Федерика Бертолди разглежда отпадането на института на фидуцията, разграничавайки датирването му според това дали се отнася до Източната или Западна Римска империя. На изток, поради изключването или интерполирането от компилаторите на

Връзката на отпадането на фидуцията с това на способите за извършването ѝ може да се отнесе към всички форми на този институт в различните клонове на правото, доколкото всички включват в структурата си прехвърлителния елемент.

Причините обаче за започналата замяна на фидуцията със залога, например, като вид вещно обезпечение се намирали преди всичко в недостатъците на древното обезпечение, преодоленни с въвеждането на залога. Недостатъците се изразявали в: 1) риск фидуциантът никога да не получи обратно прехвърлената от него на фидуциара вещ; 2) невъзможност, в случай на неплатежеспособност на фидуциара, фидуциантът да се удовлетвори предпочително от стойността на фидуциарната вещ; 3) усложнена форма на тържествените актове на манципацията и съдебната процедура за сключване на фидуция; 4) недостъпност на този институт за чужденците, тъй като актовете за извършването на фидуцията във всичките ѝ форми били актове по цивилното право, неприложимо за чужденците⁴⁴.

Преодоляването им в римското право се осъществило чрез въвеждането на нови институти. Поради характера на обществените отношения, които уреждали фидуциите с цел освобождение на роб, смяна на настойник или получаване на завещателна способност (последните две конкретно за жените) отпаднали окончателно, без да бъдат заменени с други институти.

Значението на целите, за постигането на които се прилагала фидуцията в областта на облигационното право, обаче наложило запазването им. Това станало чрез въвеждането на нови институти, близки по задачи с фидуцията, които обаче се отличавали главно по липсата на прехвърлителен акт. В резултат на мястото на *fiducia cum creditore* се появил „залогът“ (*pignus*), при който липсвало прехвърляне на собственост от длъжника (фидуциант) към кредитора (фидуциар), за да се

Юстиниановата кодификация (VI в. сл. Хр.) на текстовете за фидуцията и замяната на термина на института с този на залога, фидуцията остава неприложима. Наред с това, наличието на гръцкия институт на ипотека, приложима на тази територия, също предполага отпадането на фидуцията. На запад, от друга страна, в законодателството на ломбардите се откриват фрагменти от VII – VIII в. сл. Хр., които се отнасяли до материята на фидуциарните сделки – вж. Bertoldi (2012), pp. 201 – 208. Според Уилям Бъкланд „фидуцията с цел обезпечение“ (*fiducia cum creditore*) била много силна форма за обезпечение и вероятно се използвала до V в. сл. Хр. – вж. Buckland (1912), p. 236.

⁴⁴ C. Murzea. Real contracts in Roman law. *Acta Universitatis George Bacovia: Juridica 1* 2 (2012), p. 41 [online]; http://www.ugb.ro/Juridica/Issue2EN/7_Contractele_reale.Murzea.EN.pdf [access 20.09.2023].

гарантира вземането на последния. Това ставало единствено чрез предаването на владението върху вещта „**предаден залог**“ (*pignus datum*), а в някои случаи дори и без неговото предаване, „**уговорен залог**“ (*pignus conventum*)⁴⁵.

Институтите, наследили „фидуцията с цел запазване на вещта“ – *fiducia cum amico*, били депозитът и комодатът⁴⁶. При тях отново липсвал прехвърлителният елемент, а се предавала само фактическата власт върху вещта, но оставала уговорката за обратното ѝ връщане.

ЦИТИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

Bellocci, N. *La struttura della fiducia. II. Riflessioni intorno alla forma del negozio dall'epoca classica del diritto romano*. Napoli, Jovene, 1983.

Bertoldi, F. *Il negozio fiduciario nel diritto romano classico*. Modena, Mucchi, 2012.

Buckland, W. W. *A Text-Book of Roman law from Augustus to Justinianus*. Cambridge, Cambridge University Press, 1921.

Buckland, W. W. *Elementary principles of the Roman private law*. Cambridge, University Press, 1912.

Burdick, W. *The principles of Roman law and their relation to modern law*. Rochester, New York, The Lawyers Co-operative Publishing Co, 1938.

Diurni, G. Fides e fiducia nel dibattito attuale. *Historia et ius. Rivista di storia giuridica dell'età medievale e moderna* 5 (2014), pp. 1 – 17.

Goebel, R. Reconstructing the Roman Law of Real Security. *Tulane Law Review* 36, 29 (1961 – 1962), [online]; <https://core.ac.uk/download/pdf/144229095.pdf> [access 20.09. 2023].

Lambrini, P. Il negozio fiduciario e la sua causa. *M. L. Biccari (a cura di). Fiducia, trusts, affidamenti – un percorso storico-comparatistico. Studi Urbinati di scienze giuridiche, politiche ed economiche* 83, A-66 (2015), pp. 35 – 49.

⁴⁵ К. Танев. Залозите и ипотеките – пример за приемствеността в правното мислене. *Съвременна право* 5 (2001), с. 37.

⁴⁶ Bertoldi (2012), р. 201; Уилям Бъкланд включва сред институтите, наследили фидуцията с приятел, и този на мандата. Вж. Buckland (1912), р. 236. При мандата обаче липсва предаването (дори и само на фактическата власт) върху дадена вещь със задължение същата да бъде върната обратно. С оглед разминаването на целите на института на фидуцията с приятел и този на мандата, не би било основателно последният да се схваща като своеобразен наследник на *fiducia cum amico*.

Lambrini, P. Le cause del negozio fiduciario. *I. Piro (a cura di). Scritti per Alessandro Corbino. V. 4.* Tricase, Libellula, 2016.

Longo, C. *Corso di diritto romano. La fiducia.* Milano, Giuffrè, 1933.

Marra, P. *Fiduciae causa.* Università degli studi Magna Graecia di Catanzaro, Wolters Kluwer, Cedam, 2018.

Murzea, C Real contracts in Roman law. *Acta Universitatis George Bacovia: Juridica* 1, 2 (2012), pp. 106 – 117 [online] http://www.ugb.ro/Juridica/Issue2EN/7_Contractele_reale.Murzea.EN.pdf [access 20.09.2023].

Talamanca, M. *Istituzioni di diritto romano.* Milano, Giuffrè, 1990.

Waldstein, W. *Saggi sul diritto non scritto.* Padova, CEDAM, 2002.

Wigmore, J. H. The Pledge-Mortgage Idea in Roman Law: A Revolutionary Interpretation. *ILR* 36 (1941), p. 371.

Андреев, М. *Римско частно право. 5 изд.* София, Софи-Р, 1993 (Andreev, M. *Rimsko chatnso pravo. 5 izd.* Sofia, Sofi-R, 1993).

Ганев, В. *Учебник по обща теория на правото. Част I.* София, 7М График, 1990 (Ganev, V. *Uchebnik po obshta teoria na pravoto. Chast I.* Sofia, 7M Grafik, 1990).

Иоффе, О. С., и Мусин, В. А., и Поссе, Е. А., и Потюков, А. Г., и др. *Советское гражданское право. Учебник. Т. I.* Ленинград, Изд-во Ленингр. ун-та, 1971 (Ioffe, O. S., Musin, V. A., i Posse, E. A., i Potjukov, A. G., i dr. *Sovetskoe grazhdansko pravo. Učebnik. T. I.* Leningrad, Izd-vo Leningr. un-ta, 1971).

Новицкий, И. *Римское частное право.* Москва, Юриспруденция, 2000 (Novickij, I. *Rimское častnoe pravo.* Moskva, Jurisprudencija, 2000).

Таджер, В. *Гражданско право на НРБ – Обща част. Дял II.* София, Софи-Р, 2001 (Tadzher, V. *Grazhdansko pravo na NRB – Obshta chat. Dial II.* Sofia, Sofi-R, 2001).

Танев, К. Залозите и ипотеките – пример за приемствеността в правното мислене. *Съвременно право* 5 (2001) (Tanev, K. Zalozite i ipotekite – primer za priemstvenostta v pravното mislene. *Savremенно право* 5 (2001)).

Танев, К. *Римско частно право. Помагало за семинарни занятия.* София, Стопанство, 2009 (Tanev, K. *Rimsko chastno pravo. Pomagalo za seminarni zaniatia.* Sofia, Stopanstvo, 2009).

Танев, К. Fides и bona fides като правни конструкти през Античността и модерността. Кратък преглед на историческото развитие. *Сборник с доклади от докторантско училище по право на тема „Добросъвестността като норма и принцип на правомерно поведение в съвременното право – генезис, развитие, проблеми и перспективи.* София, ИК – УНСС, 2022, с. 29 – 54 (Tanev, K. Fides i bona fides kato pravni konstrukti prez Antichnostta i modernostta. Kratak pregled na istoricheskoto razvitie.

Sbornik s dokladi ot doktorantsko uchilishte po pravo na tema „Dobrosavestnostta kato norma I princip na pravomerno povedenie v savremennoto pravo – genesis, razvitie, problem I perspektivi. Sofia, IK – UNSS, 2022, s. 29 – 54).